

Edvard Protner

Filozofski fakultet Sveučilišta u Mariboru

UDK 37.058-055.2(497.4)(091)

Primljeno: 2. 7. 2013.

Prihvaćeno: 9. 12. 2013.

Izvorni znanstveni članak

RAZVOJ PRIVATNIH ŽENSKIH UČITELJSKIH ŠKOLA U SLOVENIJI

Sažetak

U radu se rekonstruira odnos između države i Crkve pri konstituiranju privatnoga obrazovanja učitelja. Utvrđujemo da se ključni preokret u tom odnosu dogodio 1850., kada je počeo vrijediti Privremeni zakon o privatnoj nastavi (Provisorisches Gesetz über den Privatunterricht) – kojim je Katolička crkva počela gubiti dominantan položaj u školstvu u Habsburškoj Monarhiji jer su je odredbe o osnivanju privatnih škola izjednačile s drugim konfesijama i privatnim osobama. Područje privatnih učiteljskih škola podrobnije je regulirao Državni zakon o osnovnim školama iz 1869. godine. U Sloveniji su nositeljice privatnoga obrazovanja učitelja bile redovnice.

Ključne riječi: privatno obrazovanje učitelja, ženske učiteljske škole, povijest školstva, Slovenija

U Habsburškoj je Monarhiji, kamo je do 1918. geografski i politički bio uključen i teritorij današnje Slovenije, sve do druge polovine 18. stoljeća tradicionalna nositeljica školskoga obrazovanja bila u prvom redu Katolička crkva. Preokretom u tradiciji dominacije Crkve u obrazovanju može se smatrati osnivanje Dvorske studijske komisije 1760. godine (Engelbrecht, 1984, 84), što je bio odraz ambicije prosvijećene apsolutističke države da preuzme upravljanje i kontrolu nad svim područjima društvenoga života, pa tako i obrazovanja. Namjerno ističimo obrazovanje, jer se država nije zadovoljila samo upravljanjem školskim oblicima obrazovanja i njihovim nadzorom nego je pokušala podrediti i ujednačiti i obrazovanje koje se odvijalo u privatnoj sferi obiteljskoga života. Standardizirano i obvezno obrazovanje učitelja počelo se tada uspostavljati kao ključno birokratsko oruđe državnoga nadziranja i upravljanja školstvom, odgojem i obrazovanjem. Intervencija države u školstvo ne znači da je država

tada istisnula Crkvu iz javnoga školskog sustava i ograničila njezin utjecaj na sadržajnu i odgojnu sliku škole. I nakon što je carica Marija Terezija odredila školstvo kao “politicum” (Engelbrecht, 1984, 98) – to jest stvar države – crkveni je utjecaj i dalje bio osobito jak, a nakon 1805. čak dominantan. Takav položaj Crkve u školstvu nije počeo slabjeti zato što bi joj država počela oduzimati školske povlastice, nego zato što se počelo (nakon 1848., što ćemo pokazati u nastavku) priznavati jedno od temeljnih načela građanskoga društva – da svaki građanin ima pravo osnovati privatnu školu ili poučavati u takvoj školi ako ona ispunjava odgovarajuće uvjete. Zajedno s ustavnim pravom da su znanost i poučavanje slobodni, dogodio se pomak u sekularizaciji društva koji je prisilio Crkvu da zbog ostvarivanja svojih interesa, koje javne državne škole nisu više ostvarivale u dovoljno velikom opsegu, počne osnivati svoje škole. U obrazovanju učitelja to se dogodilo više od stoljeća nakon osnivanja Dvorske studijske komisije. U radu predstavljamo kronologiju razvoja obrazovanja učitelja s posebnim naglaskom na privatne škole, koje su u Sloveniji osnivale prije svega redovnice.

1. Početci obrazovanja učitelja – zakonodavni okvir

Potrebi za boljom općom naobrazbom običnog puka što ju je diktirala prosvjetiteljska logika druge polovine 18. stoljeća mogao je udovoljiti samo učitelj sa znanjem koje je propisala država (usp. Protner, 2000), a to se dogodilo s prvim austrijskim osnovnoškolskim zakonom nazvanim *Opći školski red* (*Allgemeine Schulordnung*) iz 1774.¹, koji je uz sadržaj i organizaciju osnovne škole prvi propisao sustavno obrazovanje učitelja kao uvjet za obavljanje učiteljskoga poziva.

Zakonska – dakle državna – regulacija obrazovanja tada nije bila u prvom redu usmjerena protiv crkvenoga monopola na tom području, pa su crkvene škole i dalje bile dio javnoga školskog sustava. Država je prije svega dimnula u područje privatnoga poučavanja u kući, koje je bilo velika konkurencija javnoj školi i istodobno je izmicalo kontroli i idejnomu ujednačavanju kojemu je vlast težila.

Da bi se “cjelokupno školstvo primjereno uredilo i da bi takvo ostalo za sva vremena”, *Opći školski red* predvidio je u 1. članku tri vrste osnovnih škola: normalke, glavne škole i trivijalke. Zakon zapravo nije iznova uspostavljao školsku mrežu – za takvo što je također bilo premalo sredstava. Treći članak *Općega školskog reda* objasnio je da pri uređenju spomenutih vrsta škola “nikako nije namjera, sve te škole nanovo osnovati i svuda namjestiti nove učitelje; štoviše neka se prije svega primjereno urede već postojeće škole, već namještene učitelje neka se uputi u svladavanje u našim nasljednim zemljama propisanoga načina poučavanja”. U tom je smislu zakon izričito propisao da i dalje ostaje pravo osnivanja i izdržavanja škola svima koji su ga imali prije donošenja zakona. Bit državne intervencije nalazi se u zahtjevu da učiteljsku službu ne smije dobiti nitko “tko u propisanom načinu poučavanja nije dobro podučan i tko nije položio ispit na normalki”.

1 Sadržaj prema: Allgemeine [...], 1984. Autor zakona bio je Ignaz von Felbiger.

U prvom je planu dakle bila provedba jedinstvenoga državnog kurikula, a to je moglo osigurati samo organizirano i jedinstveno obrazovanje učitelja. Formu i sadržaj toga obrazovanja propisao je peti članak, koji je objasnio rad normalke – škola koje su trebale biti norma novoga načina poučavanja u glavnim gradovima pojedinih država. Budući učitelji trebali su se na tim školama upoznati sa sadržajem osnovnoškolske nastave, metodom poučavanja i njezinom praktičnom primjenom, s osnovama održavanja školske discipline, vođenjem školskih kataloga i s “ponašanjem pri nadzoru”. Koliko je snažna bila želja države za jedinstvenim kurikulumom vidljivo je u zahtjevu da se svi koji su željeli postati učitelji moraju upoznati sa znanjima koja su morali posjedovati za obavljanje učiteljskoga poziva.

Zadatak obrazovanja učitelja bio je u tom prvom zakonski propisanom obliku iznimno jednostavan: svi koji su se namjeravali na bilo koji način baviti elementarnim obrazovanjem djece morali su se upoznati s uputama Felbigerova *Metodičkoga priručnika* (*Methodenbuch*)², a svladavanje njegova sadržaja dokazati ispitom. Središnja ustanova za obrazovanje učitelja na slovenskom teritoriju tada je bila normalka u Ljubljani, u kojoj su se od 1777. održavali tečajevi za učitelje (Schmidt, 1988, 1. dio, 204). Te su tečajeve (u skladu sa zakonom) morali pohađati i kućni učitelji i duhovnici, odnosno studenti teologije.

Taj prvi institucionalni oblik obrazovanja učitelja posljedica je dakle državne intervencije u područje koje je prije bilo potpuno podređeno Crkvi i privatnoj inicijativi kućnoga okruženja. No nas zanima razvoj obrazovanja učitelja u okviru privatnoga školstva.

2. Obrazovanje učiteljica u okviru privatnih škola

Čini se da je začetak razvoja privatne inicijative u obrazovanju učitelja potrebno tražiti ondje gdje država nije dovoljno jasno i jednoznačno regulirala i zadovoljila potrebe određene socijalne skupine – u ovom slučaju su to žene. *Opći školski red* propisao je, doduše, školsku obvezu za djecu obaju spolova i predvidio da je, gdje postoje uvjeti, potrebno osnivati djevojačke škole, ali nigdje ne spominje učiteljice i očito je da, kada govori o obrazovanju učitelja, zapravo predviđa samo obrazovanje muških učitelja. Istina je da tada nije bilo mnogo žena koje su se bavile poučavanjem, ali nije bilo moguće previdjeti općeprihvaćeno poučavanje ženskoga ručnog rada i sve druge oblike poučavanja koje su izvodile redovnice u ženskim samostanima. Tradicija ženskih samostana u Sloveniji seže u 10. stoljeće. Obrazovanjem djevojčica na ovaj su se ili

2 Unatoč univerzalnoj namjeni, priručnik je bio prezahtjevan za uporabu u učiteljskom obrazovanju i zato je Felbiger 1777. izdao skraćenu verziju pod naslovom *Jezgra metodičkog priručnika, posebno za seoske učitelje carsko-kraljevskih država* (*Kern des Methodenbuches, besonders für Landesschulmeister in den k.k. Staaten*). Još iste godine to je djelo prevedeno na slovenski jezik i po mišljenju Vlade Schmidta (1988, 1. dio, 215) prva je pedagoška knjiga na slovenskom jeziku. Njezin je sadržaj bio minimalno znanje koje se zahtijevalo na završnom ispitu.

onaj način bavili različiti redovi, ali su za razvoj institucionalnoga oblika obrazovanja učitelja za našu raspravu važna dva – uršulinke³ i školske sestre⁴.

Iako *Opći školski red* nije spomenuo obrazovanje učiteljica, bilo je određeno da svi koji se namjeravaju baviti školskim poučavanjem moraju položiti ispit znanja na normalki, pa je prema tome to bilo obvezujuće i za redovnice. Budući da tečajevi za obrazovanje učitelja na normalkama nisu bili namijenjeni ženama, redovnice (a i svjetovne učiteljice i svjetovne osobe koje su se namjeravale baviti školskim poučavanjem) morale su se snaći drugačije. Za Sloveniju je karakterističan primjer uršulinskoga samostana u Ljubljani, gdje nalazimo prvi oblik privatnoga učiteljskog obrazovanja.

Uršulinke su tradicionalno poklanjale veliku pozornost obrazovanju i osnivanju škola. U Ljubljani su došle 1702. i već su iste godine dobile dozvolu za otvaranje škole za djevojčice. Takozvanu unutarnju školu pohađale su djevojčice koje su boravile u samostanu, a vanjsku školu djevojčice koje su preko dana bile u školi, a navečer su se vraćale kući. Tu su vanjsku školu pohađale djevojčice iz različitih slojeva i za većinu je bila besplatna (Kogoj, 2006, 148). Stupanjem na snagu *Općega školskog reda* i s njime opće školske obveze, u Ljubljani se pojavilo pitanje osnivanja općinske samostalne djevojačke škole. Nedoumicu je razriješio Felbiger, procijenivši da u Ljubljani nije potrebna posebna djevojačka škola jer su uršulinke pripremljene poučavati po novoj metodi (Kogoj, 2006, 150). Kako uršulinke nisu mogle tu metodu naučiti na normalki, jer tada nije bila prihvatljiva koedukacija, bilo je potrebno naći neki drugi oblik. Kao što se većina ravnatelja normalki na početku školske reforme upoznavała s novostima i osposobila za obrazovanje učitelja, slično se u Beču osposobila neka gospođica Kohllöffel, koja je nakon toga 1788. na državni trošak poslana poučavati u pedagoškim predmetima uršulinke u Ljubljani i Goriziji (Schmidt, 1988, 1. dio, 215). U nazočnosti referenta za školske poslove grofa Janeza Nepomuka Edlinga⁵ nekoliko je redovnica (s odlikom) položilo ispit pedagoške osposobljenosti (Kogoj, 2006, 150). Da je država obrazovanje što su ga organizirale crkvene ustanove smatrala posve normalnim dijelom javnoga školskog sustava dokazuje činjenica da je Felbiger poznao djelovanje ljubljanskih uršulinki te je čak njihovu školu zbog dobrog rada preporučio za potporu (Kogoj, 2006, 150).

Slično sestrama uršulinkama u Ljubljani problem pedagoškoga obrazovanja učiteljica riješile su i uršulinke u Škofjoj Loki – tako da su za svoje potrebe organizirale krnji oblik pedagoškoga tečaja. U Ljubljani im je predavao ravnatelj normalke (duhovnik) ili ih je poučavao (kao na primjer u Škofjoj Loki) kateheta njihove djevojačke škole. Ispit koji su položile u nazočnosti nadzornika za Škofju Loku nije se razlikovao od pedagoškoga ispita muških kandidata (Schmidt, 1988, 1. dio, 215).

3 Samostane na slovenskom etničkom teritoriju imale su u Celovcu (1670., danas u Austriji) i Goriziji (1672. – danas u Italiji) te u Ljubljani (1702.), Škofjoj Loki (1782.) i Mekinju (1902.) (usp. Kogoj, 1982).

4 Školski su rad organizirale u Mariboru od 1864. godine. Godine 1869. osnovana je samostalna Kongregacija školskih sestara sv. Franje Asiškoga (usp. *Kronika* [...], 2006).

5 Bio je jako angažiran na provođenju osnovnoga školstva i pedagoškoga obrazovanja u Kranjskoj – upravo je on preveo prije spomenutu *Jezgru metodičkoga priručnika* (vidjeti bilj. 2).

3. Promijenjeni položaj Crkve i obrazovanje učitelja u okviru 2. austrijskoga osnovnoškolskog zakona

Riječ je o zakonu koji je nastao pod jakim utjecajem svećenstva i koji je, za razliku od 1. osnovnoškolskog zakona, nadzor prepustio Katoličkoj crkvi.⁶ To ne znači da se država povukla u pozadinu – prije je riječ o pojačanoj suradnji u traganju za ciljevima odgoja oko kojih bi se složili i država i Crkva. Svećenici koji su nadzirali škole tu su funkciju obavljali kao državni službenici.

Pogledajmo najprije zakonske odredbe kojima se (slično, ali podrobnije nego *Općim školskim redom*) uređivala izobrazba učitelja u javnim i privatnim školama.

Osmo poglavlje *Političkoga školskog ustava*⁷ s naslovom *Obrazovanje kateheta, učitelja, učiteljica, pomoćnika, privatnih učitelja i kućnih odgajatelja (Hofmeister)* od svih je svećenika i redovnika u javnim ili samostanskim školama zahtijevalo položen ispit iz katehetike i pedagogije. Isto su tako pred najvišim nadzornikom morale položiti ispit kandidatkinje za poučavanje u ženskim samostanskim školama te u djevojačkim školama, bez obzira na to je li bila riječ o javnim ili privatnim školama. Zakon je i od onih koji su željeli davati instrukcije u privatnim kućama zahtijevao pohađanje pedagoških predavanja u normalki ili glavnoj školi. Općenito nije smio poučavati nitko tko nije imao položen ispit iz “pedagoškoga kursa”.

Novi zakon nije donio ništa bitno novoga u obrazovanju učitelja – i dalje su se održavali višemjesečni “preparandijalni” tečajevi u normalkama i (sada u većem opsegu) glavnim školama. Kandidati za učitelje trivijalki pohađali su tromjesečni tečaj u okružnoj glavnoj školi, a kandidati za učitelje glavnih škola šestomjesečne tečajeve u normalkama. Kandidat je po obavljenom tečaju polagao ispit u nazočnosti dekanatskoga školskog nadzornika (Schmidt, 1988, 2. dio, 17).

U tom su zakonskom okviru djelovale i uršulinke u Ljubljani, gdje je od 1817. do 1839. profesor pedagogije i metodike bio ravnatelj samostanske škole, koji je istodobno bio i školski kateheta i samostanski duhovnik. Poslije su kandidatkinje za ispit pripremali vanjski profesori (Kogoj, 2006, 173) – najvjerojatnije iz ljubljanske normalke. Kandidatkinje iz Škofje Loke također je poučavao kateheta njihove djevojačke škole (Schmidt, 1988, 2. dio, 169).

Privatna odnosno crkvena inicijativa u školstvu imala je izrazito socijalnu pozadinu: ženski samostani skrbili su za obrazovanje vlastitoga učiteljskog naraštaja zato što se za to nije pobrinula država. No događaji revolucionarne 1848. i zakonodavstvo koje je od tada reguliralo privatno školstvo naznačili su promijenjen položaj Katoličke crkve, koji se ogleda u promjeni razloga za organizaciju vlastitih obrazovnih ustanova. Umjesto socijalnih, sada su u prvi plan počeli dolaziti ideološki razlozi.

6 Okolnosti nastanka i njegov sadržaj detaljno analizira Engelbrecht (1984) i s obzirom na prilike u Sloveniji Schmidt (1988, 2. dio).

7 Slovenski prijevod imena zakona: Vsebinsko povzemamo po Politische Verfassung der Deutschen Schulen [...] (1806).

4. Koncept privatnoga školstva nakon revolucionarne 1848. godine

Dokument koji je zacrtao temeljitu reformu cjelokupnoga školstva u duhu revolucionarnih zahtjeva liberalnoga građanstva zvao se *Nacrt temeljnih načela javne nastave u Austriji* (Entwurf [...], 1986). Bio je to svojevrsni sažetak svih reformskih nacрта što ih je namjeravalo donijeti novoosnovano Ministarstvo za nastavu i bogoštovlje, koje je 23. ožujka 1848. zamijenilo prijašnju Dvorsku studijsku komisiju (Schmidt, 1988, 2. dio, 7).

Revolucionarne ideje *Nacrta* glede odnosa države i Crkve u školstvu i glede demokracičnijega uređenja osnovnoškolskoga obrazovanja nisu se realizirale – na snazi je ostao *Politički školski ustav*, a crkveni je utjecaj na osnovnu školu uvođenjem apsolutizma još više ojačao i dosegnoo vrhunac sklapanjem konkordata 1855. godine. Drugačija je situacija bila sa srednjim školama. Na podlozi smjernica što ih je donio *Nacrt temeljnih načela javne nastave* izdao je 1849. ministar grof Leo Thun-Hohenstein *Organizacijski nacrt gimnazija i realki u Austriji*, koji su napisali Franz Exner i Herman Bonitz (Scheipl i Seel, 1987, 46).

Liberalizam, koji je utjecao na reformiranje školskoga sustava, ogledao se i u novom i drugačijem odnosu prema privatnim inicijativama u školstvu. Suvremeni koncept privatnoga školstva ima podrijetlo u tzv. *Oktroiranom ožujskom ustavu* od 4. ožujka 1849. i usporedo ozakonjenom *Carskom patentu* koji je vrijedio za njemačko-slavenske države Carstva (Klein, 1996, 60), pa prema tome i na većem dijelu današnje Slovenije. Treći članak toga zakona odredio je da svaki građanin koji zakonito može dokazati svoju osposobljenost ima pravo osnovati obrazovnu ili odgojnu ustanovu i u njoj poučavati, a 13. je članak nalagao ministarstvu da osigura primjerene privremene uredbe koje bi to omogućile dok to područje ne bude potpuno zakonski uređeno. Na tu se odredbu pozvao ministar Thun (1850) u objašnjenju i obrazloženju Privremenoga zakona o privatnoj nastavi (Provisorisches Gesetz über den Privatunterricht, 1850)⁸, koji je donesen 17. lipnja 1850. godine. Riječ je o zakonu koji je inače bio zamišljen kao privremen, ali je na slovenskom prostoru vrijedio do raspada Austro-Ugarske Monarhije 1918., a u Austriji sve do 1960-ih (Klein, 1996, 60).

Privremeni zakon o privatnoj nastavi u 1. je članku odredio⁹ da se predmeti gimnazija i realki mogu predavati i u privatnim ustanovama. Faktično je zakon regulirao šire područje privatnoga obrazovanja na srednjoškolskom i višeškolskom stupnju, a članak 19. predvidio je i osnivanje privatnih škola za crtanje, glazbu, krasopis i slične predmete – za te se škole na odgovarajući način primjenjuju odredbe zakonskih članaka koji govore o gimnazijama i realkama. Pučke odnosno osnovne škole zakon nije zahvatio. Thun je u vezi s tim u svom ekspozou zapisao da je izrada zakonskih odredaba o privatnoj nastavi na pučkoškolskoj razini povezana s toliko priprema i donosi toliko teškoća da posao nije bilo moguće završiti (Thun, 1850, 202). No ni nakon prihvatanja zakona posao nije bio dovršen tako skoro kao što je (očito) predviđao. Privatno obrazovanje na osnovnoškolskom stupnju i na području obrazovanja učitelja, koje je s

⁸ Zakon je pretiskan i u: Engelbrecht, 1986, 535-537.

⁹ Sažeto prema: Provisorisches Gesetz [...], 1850.

njim sistemski povezano, pravno je uredio tek treći austrijski osnovnoškolski zakon iz 1869., a do tada je to područje regulirao 20., posljednji članak Privremenoga zakona, koji je za privatno poučavanje, ako je namijenjeno “pučkoškolskoj” nastavi, propisao da ostaju vrijediti dotadašnje odredbe, samo što nije više bilo potrebno da privatni učitelji moraju dokazati svoju osposobljenost (Provisorisches [...], 1850). Tako su i za reguliranje privatnoga obrazovanja na području obrazovanja učitelja tada još vrijedile odredbe *Političkoga školskog ustava*.

5. Konkordat iz 1855. i ojačana uloga Crkve u školstvu

Nacrt temeljnih načela javne nastave u Austriji bio je službeni dokument ministarstva koji je vrlo jasno naznačio nastojanje da se smanji uloga Crkve u školstvu. To je potaknulo Katoličku crkvu da se odlučnije zauzme za jačanje svojega utjecaja na tom području (Schmidt, 1988, 2. dio, 18). Uspón liberalizma što ga je najavila revolucionarna 1948. reakcija i ponovno jačanje konzervativne politike uspjeli su zaustaviti za sljedeća gotovo dva desetljeća. Pritom si je vlast osigurala izdašnu potporu Crkve.

Unatoč reakciji, školska je reforma nastavljena u sveučilišnom i gimnazijskom obrazovanju i bila je do kraja provedena na cjelokupnom teritoriju Monarhije. Drukčije je bilo u osnovnom školstvu. Sklapanjem konkordata – ugovora koji su 1855. sklopili Franjo Josip I. i papa Pio IX. – dodatno se učvrstilo nepovoljno stanje tog školskog segmenta. Kako ističe Schmidt, tada smo “prvi i zadnji put dobili od države priznatu vjersku školu...” (Schmidt, 1988, 2. dio, 33), a promijenila se i nadzorna funkcija Crkve. Ako su po odredbama *Političkoga školskog ustava* katolički duhovnici imali pravo i dužnost nadzirati škole, ali kao ovlaštenici države, konkordatom je Katolička crkva postala najviši arbitar u školskim pitanjima (Schmidt, 1988, 2. dio, 34).

To je, naravno, značilo da je državna škola vjerska škola – privatne su konfesionalne škole inače postojale, no Katolička crkva nije imala nikakve potrebe za osnivanjem svojih privatnih škola. Peti članak konkordata¹⁰ odredio je: “Cjelokupna nastava katoličke mladeži u svim će se školama, javnim i nejavnim (nicht öffentlichen), uskladiti s naukom katoličke vjere.”

U takvim okolnostima ni država ni Crkva nisu, naravno, imale potrebu išta mijenjati u obrazovanju učitelja – završni ispit po obavljenom učiteljskom (preparandijalnom) tečaju u normalci ili glavnoj školi i dalje se održavao pred školskim nadzornikom za Škofju Loku.

10 Članci konkordata iz 1855. koji se odnose na školstvo pretiskani su u: Engelbrecht, 1986, 544-546.

6. Konačno konstituiranje pravnoga reguliranja privatnoga školstva u Austro-Ugarskoj

Konkordat je od samoga početka bio izložen oštroj kritici liberalnoga tabora. Kao odraz te kritike i suprotstavljanja potpunoj dominaciji Katoličke crkve moguće je prepoznati *Protestantski patent*,¹¹ zakon iz 1861. koji je evangeličke škole oslobodio nadzora Katoličke crkve (Klein, 1996, 80). U idućim je godinama slijedilo intenzivno nastojanje za promjenom zakonodavstva – političke su prepreke bile svladane 1867., kada je novoizabrani državni sabor dobio snažnu liberalnu većinu. Prvi rezultat političke prevlasti liberala bio je takozvani *Prosinački ustav* iz 1867.,¹² sastavljen od pet državnih zakona. Među njima je bio i *Osnovni državni zakon o općim pravima građana*.¹³ Za daljnji razvoj privatnoga školstva bio je ključan članak 17., koji svakom građaninu daje pravo osnovati školu i u njoj poučavati (uz odgovarajuću naobrazbu). Tim je zakonom, kako naglašava Klein (1996, 84), prvi put na razini temeljnoga zakona učvršćeno pravo slobodnog osnivanja privatnih škola svih vrsta i stupnjeva (pod nadzorom države), no i dalje su bila predviđena ograničenja za nastavu kod kuće (slično kao u *Privremenom zakonu* iz 1850. godine). Time je Katolička crkva stavljena u isti položaj sa svim drugim konfesijama.

Sljedeći iz skupine liberalnih školskih zakona toga vremena jest *Zakon kojim se izdaju osnovne odredbe o odnosu škole prema Crkvi*¹⁴ od 25. svibnja 1868., kojim je konačno prekinuta tijesna povezanost Katoličke crkve i škole.

Katolička se crkva, naravno, odlučno opirala takvoj odredbi, ali puta natrag više nije bilo – ostala joj je samo mogućnost (kao i crkvama drugih konfesija) osnivanja vlastitih privatnih škola u skladu s Privremenim zakonom o privatnoj nastavi iz 1850. godine. Status privatnih općeobrazovnih škola na primarnom i nižem sekundarnom stupnju konačno je uredio Državni osnovnoškolski zakon¹⁵ (DOZ) iz 1869. godine.¹⁶

7. Konstituiranje obrazovanja učitelja i privatnoga školstva u okviru 3. austrijskoga osnovnoškolskog zakona

Riječ je o modernom školskom zakonu koji je ukinuo prijašnju podjelu osnovnih škola na trivijalke, glavne škole i normalke te umjesto toga uveo (prve četiri godine jedinstvenu) osmogodišnju obveznu osnovnu školu. Tim su zakonom škole postale državne i zemaljske ustanove, a učitelji državni namještenici. Uveden je svjetovni školski nadzor, čime je napokon bila prekinuta ovisnost učitelja o svećenstvu. Posebno je velik korak zakon napravio u obrazovanju učitelja – propisao je osnivanje četverogodišnjih,

11 *Das Protestantenpatent vom 8. April 1861* (usp. Klein, 1996).

12 *Die Dezemberverfassung 1867* (usp. Klein, 1996).

13 *Das Staatsgrundgesetz über die allgemeinen Rechte der Staatsbürger* (usp. Klein, 1996).

14 *Das "Gesetz, wodurch grundsätzliche Bestimmungen über das Verhältnis der Schule zur Kirche erlassen werden"* (usp. Klein, 1996).

15 *Das Reichsvolksschulgesetz 1869*.

16 Zakon rezimiramo prema: *Gesetz vom 14. Mai 1869* [...], 1906.

po spolu odvojenih učiteljskih škola te tako obrazovanje učiteljica formalno izjednačio s obrazovanjem njihovih muških kolega.

U usporedbi s prijašnjim jednogodišnjim odnosno dvogodišnjim tečajevima koji su se održavali na normalama i glavnim školama, učiteljske su škole bile samostalne ustanove. Svaka je učiteljska škola morala imati tzv. vježbaonicu, uzornu osnovnu školu, gdje su se izvodile hospitacije i praktični nastavni nastupi učiteljskih kandidata.

Državnim osnovnoškolskim zakonom uvela se razlika između javnih i privatnih škola, što je i danas aktualno. Kao "javnu ustanovu" članak 2. definirao je svaku osnovnu školu koju osniva i (u cijelosti ili djelomično) uzdržava država, zemlja ili općina i dostupna je svima, bez obzira na vjeroispovijest. Sve pučke škole osnovane i uzdržavane na drukčiji način po zakonu su privatne škole – njihov je rad reguliralo zasebno poglavlje i u tom je okviru posebna pozornost posvećena i privatnim učiteljskim školama, koje prijašnji *Privremeni zakon* nije ni zahvaćao jer ih (u obliku kako ih je propisao DOZ) nije ni bilo.

Državni osnovnoškolski zakon dopuštao je osnivanje privatnih (ženskih i muških) učiteljskih škola pod uvjetom da je statut i nastavnu osnovu potvrdio ministar školstva, a direktor ili učitelj u privatnoj ustanovi morao je dokazati odgovarajuću osposobljenost. No to još nije bilo dovoljno za pravo izdavanja javno važećih svjedodžbi – to je pravo privatnoj učiteljskoj školi mogao dodijeliti ministar pod uvjetom da se nastavna osnova nije bitno razlikovala od nastavne osnove državnih učiteljskih škola te ako je privatni zavod imao suglasnost zemaljske školske vlasti za namještenje direktora i učitelja, a završni se ispit morao održati pod vodstvom zemaljskoga nadzornika.

Crkva je odlučno, no neuspješno, prosvjedovala protiv nove zakonske regulative (Schmidt, 1970, 27). Čak i kada je potkraj 19. stoljeća liberalizam izgubio vodeću političku ulogu, a Katolička crkva ponovno ojačala svoj utjecaj zahvaljujući i kršćansko-socijalnom pokretu, situacija se na području zakonske regulative privatnoga školstva nije promijenila. Nezadovoljstvo Crkve utjecajem unutar državnoga školskog sustava vodilo je oblikovanju nove logike osnivanja privatnih škola – logike koja se sada, više nego na socijalnim, temeljila na svjetonazorskim motivima. Engelbrecht (1986, 121) smatra da je tada započeo brzi uspon u to vrijeme još skromnoga privatnog školstva, kojim su se bavili samo neki redovi.

8. Privatne učiteljske škole do Prvoga svjetskog rata

Već smo spomenuli da su ženske učiteljske tečajeve organizirale uršulinke u Ljubljani i Škofjoj Loki i tu možemo tražiti začetak privatnih učiteljskih škola koje su se počele otvarati po novim odredbama DOZ-a. Ljubljanske su uršulinke osnovale privatnu žensku učiteljsku školu već 1869. i tako se pobrinule za neprekinuti kontinuitet u obrazovanju vlastitoga učiteljskog naraštaja. Do 1902., kada je učiteljska škola dobila pravo javnosti, pitomice su polagale maturu u državnoj učiteljskoj školi. U Škofjoj Loki uršulinke su osnovale privatnu učiteljsku školu 1906., a pravo javnosti dobile su 1910. godine (Kogoj, 1982, 112-114). U Sloveniji je prije Prvoga svjetskog rata,

u skladu s DOZ-om, osnovana i treća privatna ženska učiteljska škola – otvorile su je katoličke redovnice iz Reda školskih sestara, i to 1892. u Mariboru (ta je škola pravo javnosti dobila 1896. godine) (*Kronika* [...], 2006, 608-609).

Kako bismo bolje objasnili položaj privatnih ženskih učiteljskih škola u Sloveniji, potrebno je nabrojiti i državne učiteljske škole osnovane u Sloveniji prema DOZ-u. U Ljubljani je muška učiteljska škola počela s radom školske godine 1870./71., a ženska učiteljska škola godinu dana poslije. U Mariboru je državna muška učiteljska škola osnovana već 1869., a državna ženska učiteljska škola 1902. godine (Strmčnik, 1970, 344-346). Među učiteljskim školama koje su bile osnovane na područjima sa slovenskim stanovništvom i u kojima se uz talijanski odnosno njemački govorilo i slovenskim jezikom možemo spomenuti učiteljske škole u Trstu, Goriziji, Kopru i Celovcu. Unutar granica Slovenije danas se nalazi samo Koper. Ta je učiteljska škola osnovana školske godine 1872./73. Nastavni je jezik bio talijanski, njemački je bio obvezan nastavni predmet za sve učenike, a slovenski samo za one koji su se željeli osposobiti za poučavanje u slovenskim osnovnim školama. Poslije se škola reorganizirala tako da je imala talijanski, slovenski i hrvatski odjel. Na zahtjev Slovenaca slovenski se odjel 1909. preselio u Goriziju. Godine 1912. slovenski je postao nastavni i službeni jezik u muškoj učiteljskoj školi – to je bila prva državna srednja škola u Austro-Ugarskoj sa slovenskim nastavnim jezikom (Strmčnik, 1970, 345).

Bez obzira na konkretnu jezičnu politiku pojedinih učiteljskih škola, možemo tvrditi da su te škole obrazovale i učitelje za slovenske učiteljske škole te da je slovenski jezik u njima u najgorem slučaju bio barem obvezan nastavni predmet. Po tom je kriteriju u razdoblju pred Prvi svjetski rat bilo više državnih nego privatnih učiteljskih škola. Ako pak uzmemo za kriterij učiteljske škole koje su djelovale u granicama današnje Slovenije (a učiteljsku školu u Kopru ne brojimo kao slovensku), tada je omjer državnih i privatnih učiteljskih škola gotovo izjednačen: djelovale su dvije muške i dvije ženske državne učiteljske škole (Ljubljana i Maribor) te tri privatne (crkvene) ženske učiteljske škole.

9. Privatne učiteljske škole između dva rata

U prvoj Jugoslaviji nije izdan ni jedan zaseban zakon o privatnim školama, no sva tri osnovna školska zakona (Zakon o narodnim školama, Zakon o učiteljskim školama i Zakon o srednjim školama) koja su izašla 1929. jednako su propisala da prijašnje privatne škole mogu i dalje postojati ako se prilagode propisima, a nove se privatne škole ne smiju osnivati (Protner, 2010, 61). Tako je Zakon o učiteljskim školama (1930) u članku 2. izričito propisao da su učiteljske škole državne ustanove i da se privatne učiteljske škole ne smiju otvarati. Tu kategoričnu zabranu ublažio je članak 88. u prijelaznim odredbama, koji je odredio da privatne učiteljske škole koje su postojale na dan stupanja na snagu zakona mogu djelovati i dalje ako se najkasnije u roku od četiri mjeseca prilagode zahtjevima zakona i učitelje im odobri ministar školstva.

Školsko je zakonodavstvo dakle zabranjivalo osnivanje privatnih škola – no u Sloveniji su i dalje kontinuirano djelovale sve tri spomenute ženske učiteljske škole. Kontinuitet su održale i obje spomenute državne muške i obje državne ženske učiteljske škole u Ljubljani i Mariboru. Kada je državna uredba 1932. propisala spajanje ženskih i muških državnih učiteljskih škola, dogodila se neobična situacija: u Sloveniji smo do 1941., kada je na našim prostorima počeo Drugi svjetski rat, imali više privatnih nego državnih učiteljskih škola. I dalje su djelovale tri ženske učiteljske škole, umjesto prijašnje četiri (dvije muške i dvije ženske) ostale su dvije mješovite državne učiteljske škole (*Stalež* [...], 1934, 31-33).¹⁷

10. Položaj privatnih učiteljskih škola tijekom i nakon Drugoga svjetskog rata

Na početku Drugoga svjetskog rata Slovenija je bila raskomadana između tri okupatora: Nijemaca, Talijana i Mađara. Nijemci su na okupiranom području ukinuli slovenske škole i nadomjestili ih njemačkima. Zaplijenili su i svu crkvenu imovinu (Ferenc, 1997, 16) i tako onemogućili djelovanje privatnih učiteljskih škola uršulinki u Škofjoj Loki (Hojan, 2002, 171) i školskih sestara u Mariboru (*Kronika* [...], 2006, 679-681). Drukčiji je bio položaj školstva u Ljubljanskoj pokrajini, koja je bila pod talijanskom vlašću. Ondje su slovenske škole nastavile raditi, pa tako i ljubljanska uršulinska privatna učiteljska škola, koja je radila sve do kapitulacije Italije, kada su je zauzeli Nijemci (Hojan, 2002, 171). No, bez obzira na to, moguće je zaključiti da je u razdoblju njemačke okupacije i uvođenja nacionalsocijalističkoga pravnog poretka djelovanje i osnivanje privatnih škola bilo posve onemogućeno (Klein, 1996, 182-183) i to je zasigurno bilo najgore razdoblje za privatne škole od početka njihova razvoja.

Ni vrijeme nakon Drugoga svjetskog rata nije bilo naklonjeno privatnomu školstvu. S oslobođenjem je u Sloveniji uveden novi društveni sustav. Vodeća ideologija marksističkoga svjetonazora nije inače bila naklonjena religiji, no na odnos nove vlasti prema Crkvi najviše je utjecao prigovor da je za rata stala na stranu okupatora i da je podupirala kolaboraciju (Gabrič, 2009, 151).¹⁸ Nova vlast, koja je odgoj i obrazovanje shvaćala isključivo kao nadležnost države, na različite je načine – među ostalim i podržavljenjem samostanske imovine – onemogućivala školsko djelovanje redovničkih zajednica. Uršulinke u Škofjoj Loki i školske sestre u Mariboru nisu više nakon rata obnovile svoj školsko-obrazovni rad, a ljubljanske su uršulinke krajem rata, u svibnju 1945., doduše nastavile sa školskom djelatnošću, ali su i njihove škole podržavljene iste godine. Ministarstvo školstva inače je uršulinkama obećalo da će dobiti učiteljska mjesta kao državne namještene, ali su već u ožujku 1946. sve otpuštene (Kolar, 2002, 125). Djelovanje privatnih učiteljskih škola na slovenskom tlu konačno je ukinula

17 *Stalež šolstva in učiteljstva ter prosvetnih in kulturnih ustanov v Dravski banovini*, 1934, 31-33. Za usporedbu recimo da je omjer javnih i privatnih učiteljskih škola bio sličan kao u Austriji, gdje je 1937. bilo 14 državnih (6 muških, 5 mješovitih i 3 ženske) te 14 privatnih učiteljskih škola (3 muške i 11 ženskih) (Schmidt, 1958, 176-177).

18 To je posebno vrijedilo za Ljubljansku pokrajinu. Drugdje u Sloveniji i osobito u Primorju i duhovnici su se pridružili pokretu otpora.

Uredba Ministarstva prosvjete o učiteljskim školama u školskoj godini 1945./46., izdana 3. rujna 1945., koja je u članku 1. odredila: “Ukidaju se sve privatne učiteljske škole. Učenici tih škola mogu se upisati u odgovarajuće razrede državnih učiteljskih škola” (Uredba [...], 1945, 143).

11. Zaključak

Tradicija razvoja privatnoga obrazovanja učitelja u Sloveniji stvar je prošlosti jer je u aktualnim prilikama teško zamisliti njihovo obrazovanje u okviru privatnih (crkvenih) ustanova. Pokušamo li procijeniti povijesno značenje i vrijednost tog obrazovanja, potrebno je prije svega istaknuti činjenicu da je ono imalo važnu ulogu u emancipaciji žena jer im je omogućilo profesionalno osamostaljivanje u vrijeme kada ženama nisu bila dostupna druga intelektualna zanimanja od kojih su mogle živjeti. Kada je država poslije sama počela osnivati i ženske učiteljske škole, privatne katoličke ženske škole odigrale su važnu ulogu u osiguravanju pluralizma školske ponude s gledišta svjetonazorske različitosti – odnos između privatnih i državnih učiteljskih škola pokazuje razmjerno veliku potražnju za privatnima. Potrebno je istaknuti i važnost koju u članku nismo podrobnije analizirali: u privatnim ženskim katoličkim učiteljskim školama nastavni je jezik u pravilu bio slovenski, a u državnim učiteljskim školama (u Ljubljani i Mariboru) do raspada Austro-Ugarske Monarhije u pravilu njemački (i za slovenske učenike). Takvom su jezičnom politikom redovnice znatno doprinijele očuvanju i razvoju slovenske nacionalne svijesti.

LITERATURA

1. Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-, Haupt- und Trivialschulen in sämtlichen Kaiserl. Königl. Erbländeren (1984). U: Engelbrecht, H. *Geschichte des österreichischen Bildungswesens, Erziehung und Unterricht auf Boden Österreichs, Von der frühen Aufklärung bis zum Vormärz*. 3. del. Wien: Österreichischer Bundesverlag, str. 491-501.
2. Engelbrecht, H. (1984). *Geschichte des österreichischen Bildungswesens, Erziehung und Unterricht auf Boden Österreichs, Von der frühen Aufklärung bis zum Vormärz*. 3. del. Wien: Österreichischer Bundesverlag.
3. Engelbrecht, H. (1986). *Geschichte des österreichischen Bildungswesens, Erziehung und Unterricht auf Boden Österreichs, Von 1848 bis zum Ende der Monarchie*. 4. del. Wien: Österreichischer Bundesverlag.
4. Entwurf der Grützuge des öffentlichen Unterrichtswesen in Oesterreich – 1848 (1986). U: Engelbrecht, H. *Geschichte des österreichischen Bildungswesens, Erziehung und Unterricht auf Boden Österreichs, Von 1848 bis zum Ende der Monarchie*. 4. del. Wien: Österreichischer Bundesverlag, str. 517-520.
5. Ferenc, T. (1997). *Okupacijski sistemi na Slovenskem 1941-1945*. Ljubljana: Modrijan.
6. Gabrič, A. (2009). *Sledi šolskega razvoja na Slovenskem*. Ljubljana: Pedagoški inštitut, Digitalna knjižnica. Dostupno na: <<http://www.pei.si/Sifranti/StaticPage.aspx?id=71>> [22. svibnja 2012.].

7. *Gesetz vom 14. Mai 1869 (R.-G.-Bl. Nr. 62. – M. -V.- Bl. 1869, Nr. 40), durch welches die Grundsätze des Unterrichtswesens bezüglich der Volksschulen festgestellt werden, und Gesetz vom 2. Mai 1883, (R.-G.-Bl. Nr. 53. – M. -V. - Bl. 1869, Nr. 15), womit einige Bestimmungen des Gesetzes vom 14. Mai 1869, R.-G.-Bl. Nr. 62, abgeändert werden, (Das Reichsvolksschulgesetz), in Das Reichsvolksschulgesetz samt dem wichtigsten Durchführungs-Vorschriften einschliesslich der definitiven Schul- und Unterrichtsordnung für allgemeine Volksschulen und für Bürgerschulen (1906). Wien: Im kaiserlich-königlichen Schönböcker-Verlag, str. 3-24.*
8. Hojan, T. (2002). Uršulinske šole od prihoda do leta 1945. U: Kogoj, M. J., ur. *Tristo let ljubljanskih uršulink*. Ljubljana: Družina, str. 163-173.
9. Klein, B. (1996). *Privatschulen im kanonistischen Kontext – eine staatskirchenrechtliche Bestandsaufnahme*. Linz: Universitätsverlag Rudolf Trauner.
10. Kogoj, J. (1982). *Uršulinke na Slovenskem*. Izola: Uršulinski provincialat v Ljubljani.
11. Kogoj, M. J. (2006). *Uršulinke in njihovo vzgojno poslanstvo, Uršulinski samostan v Ljubljani na prehodu iz avtonomije v Rimsko unijo, s posebnim poudarkom na šolstvu v letih 1868 in 1918*. Ljubljana: Družina.
12. Kolar, B. (2002). Uršulinke in njihove ustanove v času totalitarnih družbenih razmer na Slovenskem. U: Kogoj, M. J., ur. *Tristo let ljubljanskih uršulink*. Ljubljana: Družina, str. 115-136.
13. *Kronika matrne hiše šolskih sester v Mariboru 1864-1919, 1914-1922 in 1939-1941* (2006). Ljubljana: Kongregacija šolskih sester sv. Frančiška Kristusa Kralja, Mariborska provinca.
14. *Politische Verfassung der deutschen Schulen in den K.K. deutschen Erbstaaten* (1806). Wien.
15. Protner, E. (2000). *Pedagogika in izobraževanje učiteljev (1919 – 1941)*. Nova Gorica: Educa.
16. Protner, E. (2010). Splošnoizobraževalne zasebne šole na Slovenskem med preteklostjo in sedanjostjo. *Sodobna pedagogika*, 61 = 127 (5), str. 56-73.
17. Provisorisches Gesetz über den Privatunterricht (1850). *Allgemeines Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt für das Kaiserthum Oesterreich*. Št. 309 (27. 6. 1850).
18. Scheipl, J. i Seel, H. (1987). *Die Entwicklung des österreichischen Schulwesens von 1750-1938*. Graz: Leykam Verlag.
19. Schmidt, J. (1958). *Entwicklung der katholischen Schule in Österreich*. Wien: Herder & Co.
20. Schmidt, V. (1970). Osnovna šola in osnovnošolska zakonodaja pred sto leti. U: Schmidt, V., Melik, V. i Ostanek, S., ur. *Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969*, Ljubljana: Slovenski šolski muzej, str. 9-29.
21. Schmidt, V. (1988). *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem*. 3 deli. Ljubljana: Delavska enotnost.
22. *Stalež šolstva in učiteljstva ter prosvetnih in kulturnih ustanov v Dravski banovini* (1934). Ljubljana: Banovinska zaloga šolskih knjig in učil v Ljubljani.
23. Strmčnik, F. (1970). Razvoj izobraževanja osnovnošolskega učiteljstva na Slovenskem v obdobju od leta 1869 do razpada Avstro-Ogrske. U: Schmidt, V., Melik, V. i Ostanek, S., ur. *Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969*, Ljubljana: Slovenski šolski muzej, str. 339-411.
24. Thun, L., Grafen von (1850). Allerunterthänigster Vortrag des treuehorsamen Ministers des Cultus und Unterrichts Leo Grafen von Thun, betreffend provisorische Gesetz über den Privatunterricht. U: *Vierunddreißigstes Beilage-Heft zum allgemeinen Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt für das Kaiserthum Oesterreich*. Prilog, br. 309, 1850, str. 200-201.

25. Uredba ministrstva za prosveto o učiteljiščih v šolskem letu 1945/46. *Ur. l. SNOS in NVS*, 8. 9. 1945, br. 33, str. 143.
26. *Zakon o učiteljiščih* (1930). Ljubljana: Tiskovna zadruga.

Sa slovenskoga prevela Štefka Batinić

Edvard Protner, Maribor

DEVELOPMENT OF PRIVATE TEACHER TRAINING COLLEGES FOR WOMEN IN SLOVENIA

Summary

This paper reconstructs the relationship between the state and the Church during the establishment of private education for teachers. We find that the crucial turning point in this relationship came in 1850 when the Provisional Act on Private Teaching (Provisorisches Gesetz über den Privatunterricht) came into force – with this act the Catholic Church started to lose its dominant position in the field of education in the Habsburg Monarchy as its provisions on the establishment of private schools put it on an equal footing with other confessions and private persons. The field of private teacher training colleges was regulated in more detail by the State Act on Primary Schools of 1869. In Slovenia, it was nuns who provided private education for teachers.

Key words: private education for teachers, teacher training colleges for women, history of the school system, Slovenia